

– *Inleiding* –

Zeer gevoelige materie

‘We hebben er smakelijk om moeten lachen.’ Dit is de reactie van de voorlichter van Fokker na een vraag van Amnesty International in 1980 over het gebruik van Fokker-vliegtuigen door het Argentijnse leger om oppositieleden te vermoorden. Hij vond het geruchten die – gelukkig voor het bedrijf – ‘niet te bewijzen zijn’.¹ Ruim twintig jaar later komt de levering weer bovendrijven als blijkt dat de vader van de aanstaande echtgenote van kroonprins Willem-Alexander een van de belangrijkste mensen binnen dat militaire bewind is geweest.² Dat Nederlandse wapens daadwerkelijk ingezet worden, is vrijwel nooit te bewijzen. Niet in de laatste plaats doordat over de leveringen zelf weinig informatie openbaar is. Laat staan dat misbruik in het land van bestemming aan te tonen is.

Voor dit boek is een omvangrijk overzicht van Nederlandse wapenleveranties gebruikt. In november 2001 konden wij een auto volladen met 16.000 pagina’s A4. Het was het omvangrijke antwoord op het gezamenlijk beroep van het VPRO-radioprogramma *Argos* en de auteurs van dit boek op de Wet Openbaarheid van Bestuur (WOB). Stukje bij beetje kregen we via dit beroep informatie los. Onze WOB-procedure is nog niet afgerond. Met een gang naar de rechter hopen wij belangrijke aanvullende informatie die ons tot dusverre onthouden is, alsnog openbaar te krijgen. Die gang laat inmiddels al twee jaar op zich wachten. Juridische molens malen nu eenmaal traag. Toch hebben wij met de huidige informatie een redelijk compleet overzicht van Nederlandse wapenleveranties sinds 1990. Dit vormt de basis voor dit boek.

De resultaten van het beroep op de WOB zijn een grote overwinning op de geheimzinnigheid die wapenhandel omgeeft. Vrijwel alles hierover blijft traditioneel verborgen in het schemerduister en alleen een paar ambtenaren kennen het naadje van kous. Dat is een ernstig probleem bij de controle op wapenexporten. ‘Het verschaffen van bruikbare informatie is in een netwerkmaatschappij een eerste vereiste voor de representatieve democratie’,

1 ‘De Nederlandse handelsbetrekkingen’, *Wordt Vervolgd*, maart 1980.

2 O.a. in Reinoud Roscam Abbing, ‘Dwaze vader: Een kwart eeuw op zoek naar Graciela Mellibovsky’, *NRC Handelsblad* 10-03-2001.

aldus een redactioneel commentaar in *NRC Handelsblad*.³ Wat ons betreft geldt dit zeker voor wapenexportgegevens. Nederland behoort immers tot de tien belangrijkste wapenexporteurs ter wereld. Al jarenlang pleiten groepen die zich bezighouden met wapenhandel voor meer openbaarheid, in het jargon transparantie genoemd. Daaronder bevinden zich ook grote internationale organisaties als Oxfam en Amnesty International. De door de WOB verstrekte gegevens betekenen een enorme sprong vooruit. Het klimaat is er in Nederland blijkbaar rijp voor.

Voor ons is openbaarheid een middel, en geen doel. Informatie is nodig om wapenexporten te kunnen beoordelen en kritiek op overheidsbeleid te formuleren. Door een groot deel van de aandacht te richten op transparantie, raakt kritiek op de uitvoer zelf ondergesneeuwd. Desondanks is de WOB-procedure een uitstekend middel geweest om de transparantie aanzienlijk te vergroten. Het bereikte resultaat is absoluut nog niet voldoende, maar wel meer dan menig ander land prijs geeft over wapenexporten. Dit is ook de visie van de plaatsvervangend secretaris-generaal van het ministerie van Economische Zaken bij de eerste verstrekking aan ons (deze is daarna nog uitgebreid). Hij merkt destijds op dat deze internationaal als 'het meest terzake doende overzicht van de wapenexport in de vermelde periode kan gelden'. Vriendelijk voegt hij daaraan toe: 'Uiteraard is het uw goed recht om tot een ander oordeel te komen.'⁴ Wij geven hem echter gelijk.

Wet Openbaarheid van Bestuur

In 1999 verzoekt actualiteitenprogramma *NOVA* ons om eens te kijken naar de resultaten van hun WOB-verzoek over Nederlandse wapenexporten. Ze besluit om informatie op te vragen over leveringen aan vijf landen: China, India, Israël, Pakistan en Turkije. De overheid verstrekt een lijst met een omschrijving van de naar die landen uitgevoerde wapensystemen. Specifieke gegevens zoals leveranciers, afnemers, ordergrootte, typenummers en namen van wapens worden veelal gewit. Vervolgens vraagt *NOVA* naar een lijst met alle leveringen en krijgt na verloop van tijd een overzicht van ruim 200 pagina's. Die informatie is heel bijzonder en veel uitgebreider dan de informatie die Kamerleden tot dan toe krijgen.

Ook wij willen die informatie hebben, maar dan nog veel uitgebreider. We dienen in februari 2000 een WOB-verzoek in om een zo volledig mogelijk beeld te krijgen van de Nederlandse wapenhandel sinds 1990. Niet alleen het land van eindbestemming en een omschrijving van de goederen interesseren ons, maar ook gegevens zoals de datum van leverantie, afgifte van de vergunning en datum van de uitvoer. Verder willen we weten wie de leverancier

3 'Redactioneel commentaar: Internetdemocratie', *NRC Handelsblad* 18-08-2001.

4 Brief Economische Zaken 12-05-2000 aan R.J.E Vleugels, Bureau IVON.

is, de geleverde hoeveelheid, het type wapen en de waarde van de leveringen. Ook de verstrekking van exportkredieten, de realisatie van compensatieorders, tweedehandsverkopen en documenten uit de correspondentie tussen de verschillende ministeries zijn onderdeel van het WOB-verzoek. Dan start een wonderlijk en stroperig proces. De secretaris-generaal van het ministerie van Economische Zaken schrijft in de beginfase een memootje dat het hem 'zeer gevoelige materie' lijkt, en hij vraagt zich tevens af waar de valkuilen liggen. We wachten tweeënhalve maand – ruim meer dan de termijn – en krijgen dan een versie van de lijst die eerder al aan NOVA is verstrekt.⁵ Economische Zaken meent dat dit antwoord in belangrijke mate aan ons verzoek voldoet en maakt zich er verder gemakkelijk van af. We zijn beland in een bureaucratische molen en komen amper verder. Men belooft ons in een gesprek meer informatie, zoals een overzicht van leveringen in het kader van het compensatiebeleid, maar daaraan blijkt later niet voldaan te mogen worden. In juni 2000 tekenen we bezwaar aan. Een hoorzitting naar aanleiding van het bezwaarschrift volgt eind januari 2001. Pas in juli van dat jaar komt antwoord. Dat houdt in dat we heel veel informatie niet zullen krijgen. Een overzicht van compensatieleveringen zegt men niet te kunnen leveren, terwijl het eerder wel is toegezegd. Exportkredietverzekeringen worden bijgehouden op het ministerie van Financiën en daaruit zou geen informatie over verzekeringen voor militaire zaken te destilleren zijn. Gegevens over leverancier en klant zegt men uit commercieel vertrouwelijke overwegingen niet te mogen verstrekken. Aan andere documentatieverzoeken gaat men simpelweg voorbij. Anderhalf jaar WOB-procedure heeft ons vrijwel alleen informatie opgeleverd die we al hadden. In het antwoord op ons bezwaar wordt binnen acht weken wel een uitgebreidere lijst toegezegd. Die krijgen we uiteindelijk in november 2001. Het is een kofferbak vol met 16.000 pagina's kale feiten over Nederlandse wapenexporten. Deze verstrekking is uitgebreider dan de NOVA-lijst, ook al is in dit pakket weer veel gewit. De helft van de papieren bestaat uit de originele wapenexportvergunningen uit 1990. In dat jaar waren de gegevens namelijk nog niet gedigitaliseerd. De andere helft is een uitdraai van de database die Economische Zaken en de Centrale Dienst In- en Uitvoer (CDIU) gebruiken om wapenexportvergunningen vast te leggen en bestrijkt de periode 1991-2000. Ze bevat nu ook de waarde, en data van aanvraag en verstrekking van de exportvergunning. Daarnaast is er een lijst met de data van de daadwerkelijke export van de wapens (de realisaties) en de waarde daarvan.

We hebben nu meer informatie, maar nog lang niet waar we om hadden gevraagd. Omdat Economische Zaken naar onze mening het beroep op de WOB onvolledig en deels onjuist heeft behandeld stappen we ondertussen

5 De lijst kan op de website www.stopwapenhandel.org worden gevonden.

naar de rechter. Tegelijkertijd gaan we aan de slag met de verkregen gegevens. En dat is maar goed ook. Juni 2003 is het nog altijd wachten op de rechtszaak.

Vervolgens gaan we aan de slag om de informatie te ordenen en ons eigen te maken, gezien de omvang geen geringe klus. Hoewel wij hebben gevraagd om een digitale beantwoording van ons WOB-verzoek, krijgen we enkel papier. 'Jullie worden door het ministerie van Economische Zaken verdrongen in de informatie', was de koele constatering van een bestuurslid van de Campagne tegen Wapenhandel. Zo voelde het inderdaad regelmatig. Iedere keer opnieuw al die pagina's door je handen laten gaan om er gegevens uit te destilleren. 'Wegen de kosten in tijd nog wel tegen de resultaten op?' is een steeds terugkerende vraag. Door het vrijwel complete overzicht van de Nederlandse wapenexporten en de nieuwe gegevens die we kunnen verwerken is het antwoord positief. Veel van de feiten die stellingen in dit boek onderbouwen waren tot voor kort volledig onbekend.

Onderzoek naar wapenhandel

Schrijven over wapenhandel is grotendeels schrijven over het onbekende. Wapenhandel speelt zich af buiten het publieke domein en is omgeven met een waas van geheimzinnigheid. Ook al beschikken we nu over een schat aan informatie, deze beperking geldt ook bij het schrijven van dit boek. Het maakt bijvoorbeeld nogal wat verschil wie uiteindelijk in een land de goederen ontvangt. Gaan wapens naar het *Special Operations Command* van de Verenigde Staten – belast met de opleiding van troepen van bondgenoten – of 'gewoon' naar de Amerikaanse politie? Een naar de Filippijnen geëxporteerde houwtser blijkt voor demonstratiedoeleinden uitgevoerd te zijn en later weer naar Nederland terug te komen. Een aan Israël geleverde simulator voor oefeningen in het schieten met kleine wapens, wordt daar gerepareerd en komt later weer terug naar Nederland. In veel gevallen moeten we buiten de WOB-informatie naar een antwoord vragen of zoeken.

Daarvoor kom je al snel terecht bij zowel de militaire als de reguliere pers. Ook boeken en onderzoeksrapporten bieden een schat aan informatie. Het werk van Ko Colijn en Paul Rusman, zowel in *Vrij Nederland* als hun dissertatie⁶, is nog altijd het omvangrijkste over de Nederlandse wapenhandel. Publicaties van andere journalisten, wetenschappers, vredesorganisaties en niet te vergeten de diefstallen van papieren door Kees Koning en kornuiten, legden de afgelopen jaren allemaal kleine stukjes informatie bloot. We zijn er zeker van dat ook dit boek een bijdrage levert aan het beschrijven van de

6 Ko Colijn en Paul Rusman, *Het Nederlandse wapenexportbeleid 1963-1988*, Nijgh & Van Ditmar Universitair, Den Haag, 1989.

rol en de positie van de Nederlandse wapenhandel. Ook wij gebruiken de gebaande paden: het stellen van Kamervragen, gesprekken met betrokkenen, verbinden artikelen in binnen- en buitenlandse media met elkaar, vloeiend de militaire pers uit en vinden stukken op internet of gelekte of gestolen documenten op de deurmat. De belangrijkste bronnen voor dit boek zijn echter de stukken die we via de WOB kregen.

Ook op langere termijn heeft de WOB-procedure zeker zin gehad. Over 2000 en 2001 zijn Kamerleden voorzien van een ter inzage liggend overzicht van wapenexporten, dat weliswaar beperkter is dan wat wij kregen, maar toch aanzienlijk uitgebreider dan de informatie die ze voorheen kregen; een zaak die direct verband houdt met onze WOB.⁷ Met deze lijsten is er veel meer inzicht gekomen voor Kamerleden in de geleverde wapens en *dual use*-goederen, wat uiteraard de parlementaire controle ten goede komt. Dergelijke informatie zou gewoon openbaar moeten zijn. Geen enkel argument kan de vertrouwelijkheid van die gegevens rechtvaardigen. Er is echter nog altijd veel dat niet is blootgelegd. Dit boek is dan ook niet meer of minder dan een aanzet en bijdrage aan het onderzoek naar wapenhandel.

Saaie werkelijkheid van wapenleveranties

De officiële, legale wapenhandel is niet spectaculair. Mannen met stropdas handelen met militairen in uniform in een chic kantoor, hotellobby of op een wapenbeurs. Voordat de wapens worden geleverd, verleent de overheid keurig een vergunning. Op het moment dat een groot internationaal conflict uitbreekt zijn troepenverplaatsingen, diplomatieke meningsverschillen en burgerslachtoffers mediageniekere onderwerpen dan wapenhandel uit het verleden. De wapenhandel ontbeert dynamiek en dramatiek. Wapenhandel is vooral een proces van trage besluitvorming en jarenlange levertijden. Toch voeden wapens spanningen en conflicten en ze kunnen de doorslag geven wanneer die tot uitbarsting komen in een oorlog. Ook vertragen groot-schalige bewapeningsprogramma's de sociale en economische ontwikkeling, die in veel landen ondergeschikt is aan de defensiepolitiek.

Dit boek gaat over die 'saaie' alledaagse werkelijkheid van de wapenhandel. Het volgt niet de voetsporen van illegale-wapenhandelaren als Victor Bout of Adnan Khashoggi. Het zoekt niet naar overgeschilderde vliegtuigen van louche ondernemers, die de krijgsheren in Centraal-Afrika bevoorraden. Het boek behandelt de normale Nederlandse wapenhandel. Dat wil zeggen: Nederlandse leveringen waarvoor de overheid toestemming heeft gegeven. De grote meerderheid van de wapenhandel is namelijk nog steeds legaal. Toestemming betekent niet dat op die leveringen niets aan te merken kan zijn. Helaas is deze visie is wel erg gangbaar en dat leidt ertoe dat de –

7 De lijsten kunnen op de website www.stopwapenhandel.org worden gevonden.

militair en financieel gezien veel geringere – illegale handel de meeste aandacht krijgt. Dat getuigt van naïviteit, gemak- of sensatiezucht. Men gaat er blijkbaar van uit dat alles wat de regering besluit op goede gronden gebeurt. Toch maken ze er in Den Haag regelmatig een potje van. In februari 2003 beweert staatssecretaris Wijn van Economische Zaken bijvoorbeeld dat de Indonesische marine niet wordt ingezet bij mensenrechtenschendingen. Indonesië kan dan ook vrijelijk Nederlandse marinetechnologie importeren. Drie maanden later prijkt een schip vol Nederlandse marinetechnologie op de voorpagina van *NRC Handelsblad*.⁸ Indonesië gebruikt het schip tijdens de militaire interventie in Atjeh, die gepaard gaat met stelselmatige mensenrechtenschendingen. Dat de vuurleiding en commandosystemen van het schip uit Nederland komen, zien alleen specialisten. De krant maakt er geen melding van.

Het boek

Nederland behoort tot de tien belangrijkste wapenleveranciers in de wereld. Dat is geen toeval. Nederland is een handelsland bij uitstek. Met niet alleen goede ondernemers, maar ook een overheid die een goed ondernemersklimaat creëert. Zowel overheid als bedrijfsleven heeft hier belang bij. De wapenindustrie kan blijven draaien met hulp van de overheid, die de industrie belangrijk vindt voor het behoud van enige militaire onafhankelijkheid. Bovendien is wapenhandel nog altijd smeermiddel voor handel en diplomatie. Om de prominente Nederlandse positie als wapenhandelaar te behouden zet de overheid allerlei middelen in. In het eerste hoofdstuk wordt hier een overzicht van gegeven. Kroonprins Willem-Alexander reist bijvoorbeeld met de defensie-industrie mee om de uitgestalde koopwaar extra luister bij te zetten.

Naast de koopman bestaat ook de clichématige dominee, en deze zetelt vooral op het ministerie van Buitenlandse Zaken. De dominee knijpt geregeld een oogje toe als belangrijker zaken aan de orde zijn, zoals de steun aan bondgenoten. De wapenexportrichtlijnen zijn met opzet multi-interpretabel gehouden. Zo vindt de regering altijd wel een uitweg om exporten te rechtvaardigen. Dat zij daarbij de geest van deze richtlijnen schendt wordt daarbij voor lief genomen. Over die 'creativiteit' gaat het tweede hoofdstuk.

De volgende hoofdstukken gaan over militaire exporten die niet of nauwelijks gecontroleerd worden. Wat er gebeurt met leveringen van *dual use*-goederen, die zowel gebruikt kunnen worden voor civiele als militaire doeleinden, is niet bekend. Tot voor kort had de Tweede Kamer geen enkel zicht

8 *NRC Handelsblad* 23-05-2003.

op of aandacht voor deze leveringen, waaronder grote hoeveelheden chemicaliën die als grondstof voor chemische wapens kunnen dienen. Ook landen waarvan sterke vermoedens bestaan dat zij aan chemische wapens werken, hebben toegang tot die stoffen. Welke in militaire handen terechtkomen is onduidelijk. Hoofdstuk drie zet de Nederlandse *dual use*-exporten op een rij en beschrijft de complicaties bij controle hierop.

Op de exporten van zogenaamde 'niet-strategische goederen', die in het vierde hoofdstuk aan de orde komen, vindt helemaal geen controle plaats. Ondanks de militaire waarde is voor de verkoop van helikopters aan de Tsjadische luchtmacht, transportvliegtuigen voor Birma, legertrucks voor Nigeria, landingsschepen voor Soedan of een marinebasis voor India geen enkele vergunning nodig. Dit komt door een gat in de wet, die bepaalt dat dergelijke leveringen niet militair zijn, als specifieke militaire onderdelen ontbreken. Dat wapens ter plekke alsnog worden aangebracht, doet verder niet ter zake. De enige controle mogelijkheid die op de export van niet-strategische goederen bestond, verdween in 2002.

Via de Rotterdamse haven en vliegveld Schiphol vertrekken maandelijks honderden vrachten met wapens van andere landen naar vrijwel alle regio's in de wereld. Onlangs is een wet aangenomen om dit te controleren, maar die rammelt aan alle kanten. Nederland is nog steeds zo lek als een mandje. Met het toestaan van de doorvoer van wapens uit de Verenigde Staten via Rotterdam en Schiphol naar Israël, verleent Nederland logistieke steun aan de bewapening van Israël, ondanks het bloedige conflict met de Palestijnen. Het vijfde hoofdstuk beschrijft zowel de feitelijke doorvoer als de controle daarop.

Hoofdstuk zes behandelt een zeer actueel onderwerp, het zogenaamde compensatiebeleid; Nederland bedingt bij de aanschaf van wapensystemen in het buitenland tegenorders voor de Nederlandse industrie. Vaak zijn dat militaire orders. Zo bouwen Nederlandse bedrijven tal van onderdelen voor de F-16, de Patriot en de Apache-helikopters, die voor een deel via de Amerikaanse producent van die wapens in tal van landen terechtkomen. Hetzelfde zal ook gelden voor de Joint Strike Fighter, de beoogde opvolger van de F-16. In de praktijk laat Nederland zo de beslissing aan wie wel en niet geleverd mag worden aan de Amerikanen over. Zo geeft het een belangrijk deel van het wapenexportbeleid uit handen aan een land dat duidelijk andere exportnormen hanteert.

Nadat de wereldwijde campagne tegen landmijnen tot succes heeft geleid, is een nieuw campagneonderwerp gevonden. Dit is de (illegale) handel in kleine wapens. De Nederlandse overheid neemt hier het voortouw en werkt samen met ngo's om die handel te beperken. Toch levert Nederland zelf ook onderdelen voor munitie en kleine wapens. Op de inhoud van de campagne is ook om andere redenen wel het een en ander aan te merken. Die kritiek is verwerkt in hoofdstuk 7.

Niet alles is verwerkt

Twee belangrijke onderdelen van de Nederlandse wapenhandel komen niet of nauwelijks aan de orde in dit boek: de export door de Nederlandse overheid van tweedehandswapens en de handel in militaire apparatuur van Nederlands belangrijkste wapenfabrikant Thales Nederland (voorheen Hollandse Signaal Apparaten). Dat betekent niet dat dit van geringer belang vinden. Over de handel in tweedehandswapens hebben we elders al uitgebreid geschreven. De leveringen van Thales Nederland zijn bovendien een steeds terugkerend onderwerp in artikelen over Nederlandse wapenhandel en ook verwerkt in een boek van het Platform tegen Wapenhandel, waarbij wij ook betrokken zijn.⁹

Deze keuze betekent ook dat een van de verbazingwekkendste wapendeals van de afgelopen jaren niet in dit boek voorkomt. Dit is de levering van HSA-apparatuur aan Bangladesh. Het kreeg als dank voor bewezen diensten tijdens de Golfoorlog van 1990-1991, honderd miljoen dollar van Saoedi-Arabië om een fregat te kopen. Het schip, gebouwd in Zuid-Korea en volgestouwd met wapentechnologie uit Italië en Nederland, is bedoeld om de kustwateren van Bangladesh te verdedigen. De in 2001 geleverde Nederlandse wapentechnologie is goed voor tussen de vijftien en twintig miljoen euro, een vijfde van de totale kostprijs van het fregat. Leveringen aan Bangladesh roepen als eerste de vraag op of dit zeer arme land een dergelijk bedrag niet beter kan besteden. Voor kustwachttaken kunnen meerdere goedkopere schepen bovendien meer waar voor hetzelfde geld opleveren. Opmerkelijker is evenwel dat Nederland meegaat met de Saoedische dollardiplomatie, die bedoeld is om de internationale positie van dit fundamentalistische land te versterken. De opkomst van de fundamentalistische islam in Bangladesh behoort tot de grootste bedreigingen van het land. Ook dat is een reden om vraagtekens bij de levering te plaatsen. Bovendien zijn er sterke aanwijzingen van corruptie rond de aanschaf van dit schip. De Bengaalse pers rapporteert er in 2002 uitgebreid over. Het is wonderlijk dat de order

9 Platform tegen Wapenhandel, *Nederlandse wapenhandel in de jaren '90*. Papieren Tijger, Breda 1998.

in Nederland geen aandacht heeft gekregen. Van het ministerie van Ontwikkelingssamenwerking, dat bevoegd is zich te bemoeien met wapenleveranties aan landen waarmee een ontwikkelingsrelatie bestaat, is geen enkele kritiek vernomen.

Oorlog tegen Irak

Dit boek is afgerond in het voorjaar van 2003, met de oorlog tegen Irak nog vers in het geheugen. Een oorlog die de komende jaren centraal zal staan in het debat rond vraagstukken over oorlog en vrede. Deze oorlog was een mediaspektakel van de eerste orde. Een regen van bommen en kruisraketten, de opmars van militaire voertuigen, gecombineerde lucht- en landoperaties, en troepen opzoek naar geheime wapenvoorraden vullen de beeldschermen. Wapens spelen een grote rol in de berichtgeving, maar wapenhandel duidelijk minder, in tegenstelling tot alle andere oorlogen die na de Koude Oorlog hebben plaatsgevonden. Dat is opvallend.

Allereerst omdat de Iraakse bewapening lange tijd als de belangrijkste reden wordt genoemd voor interventie. Alle aanwijzingen dat Irak over massavernietingswapens beschikt, halen de internationale media, maar worden later steevast weer herroepen. Elk gevonden gasmasker passeert de redacties van CNN, Fox News en BBC World. Zelden berichten de zenders waar de wapens vandaan komen.

Irak bouwde gedurende de jaren zeventig en tachtig zijn arsenaal conventionele en niet-conventionele wapens op met steun uit alle delen van de wereld. Ook Nederlandse wapens, inclusief ingrediënten voor chemische wapens, gaan in de jaren tachtig naar Irak. Zelfs nadat is gebleken dat Irak strijdgassen inzet tegen de Iraanse troepen. De huidige minister van Defensie van de Verenigde Staten, Donald Rumsfeld, bezoekt Irak in 1983 om afspraken te maken over de versterking van het Iraakse leger. Het brute Baath-regime is dan al een bedreiging voor het eigen volk en voor de stabiliteit in de regio. Irak begint in 1980, vlak na de islamitische revolutie in Iran, de oorlog met het buurland. In het begin met groot militair succes waarbij grote delen van Iran worden veroverd. In 1983 is Iran inmiddels aan de winnende hand. De visie in Washington is dat het Iran van de ayatollahs moet verdwijnen. Vrede en stabiliteit in het Midden-Oosten zijn daaraan ondergeschikt. Daarom gaan grote hoeveelheden wapens naar Irak. De steun aan de slager van Bagdad en zijn regime geven aan dat humanitaire en vredelievende overwegingen gemakkelijk geofferd worden in de internationale machtspolitiek.

Aan de wapenleveranties aan Irak komt in april 1990 een abrupt einde, vlak nadat meningsverschillen tussen Israël en Irak hoog oplopen, waarbij

dreigingen met de inzet van massavernietingswapens over en weer plaatsvinden. Irak is in 1990 zijn voorkeurpositie in het Westen weliswaar kwijt, maar de wapens zijn dan al geleverd. Kort daarna valt Irak Koeweit binnen en stomen Amerikaanse oorlogsschepen op naar de Golf. De Amerikanen en hun bondgenoten – waaronder Nederland – vallen hun oude bondgenoot Saddam Hoessein aan. De Golfoorlog (1990-1991) is een feit.

De verbazing in de publieke opinie over de Iraakse wapenarsenalen en de leveranciers daarvan leidt indertijd tot grote aandacht voor wapenexporten. Ook komt er een wapenembargo tegen Irak. De Verenigde Naties zetten als reactie een wapenhandelregister op, dat meer duidelijkheid moet geven over het internationale wapenverkeer. De verontrusting over de wapenleveranties aan het Midden-Oosten ebt al snel weer weg. Landen rondom Irak bewapenen zich vervolgens tot de tanden. Het wapenembargo tegen Irak blijft wel van kracht en hierdoor krijgt het land nauwelijks nog wapens. Veel illegale leveringen worden in een vroegtijdig stadium opgespoord, en het leger van Irak moet het steeds meer doen met verouderde wapens uit de jaren zeventig en tachtig. De luchtmacht van Irak kan tijdens de oorlog van 2003 de lucht niet eens meer in. In de jaren tachtig geleverde scheepsraketten worden in de woestijn gevonden en slechts een enkel exemplaar wordt vanaf land afgevuurd.

Beweringen over de aanwezigheid van een grootscheeps en actief programma voor massavernietigingswapens zijn de belangrijkste rechtvaardiging voor militair optreden tegen Irak. In alle redelijkheid kan niet beweerd worden dat na 1991 veel wapens in Irak aankomen, of het nou om massavernietigingswapens gaat of om conventionele wapens. Het blijkt mogelijk de bewapening van een land vergaand aan banden te leggen. De ontwapening van Irak is kracht bijgezet met jarenlange bombardementen op militaire stellingen. De wapeninspecteurs van de Verenigde Naties zijn tevreden over de mogelijkheden in Irak: 'In 1998 is de infrastructuur voor chemische wapens compleet ontmanteld of vernietigd door UNSCOM of door Irak, overeenkomstig ons mandaat. Het programma voor biologische wapens is verdwenen en alle belangrijke installaties vernietigd. Het nucleaire wapenprogramma is compleet vernietigd. Het programma voor ballistische langeafstands raketten was compleet vernietigd. Als ik de omvang van de Iraakse dreiging zou moeten beoordelen, dan zou ik zeggen: die is nul', zegt Scott Ritter, een van de inspecteurs in 2001.¹⁰ Door een aanpak met de botte bijl door met name de vs zijn de mogelijkheden voor diplomatieke oplossingen van bewapeningsproblemen in de wereld flink verzwakt.

Tijdens de oorlog tegen Irak stelt president Bush al voor om het wapen-

10 Op.cit. John Pilger, *The New Rulers of the World*, Verso, Washington/Londen 2002, p. 56.

embargo tegen Irak op te heffen en de controle op nieuwe exporten uit handen van het Congres te verschuiven naar het Pentagon. Irak wordt niet alleen een proeftuin voor het opzetten van een liberale economische structuur. Het moet eveneens weer klant worden van de wapenindustrie van de Verenigde Staten.¹¹

De Verenigde Staten vuren op 20 maart 2003 hun eerste projectielen af op een woning waar Saddam Hoessein naar verluidt op dat moment dineert. Op hetzelfde moment vindt een paar honderd kilometer zuidelijker in de Verenigde Arabische Emiraten de grootste wapenbeurs van het Midden-Oosten plaats, IDEX genaamd. De website van IDEX vermeldt dat drie afdelingen van Nederlandse ministeries en een tiental Nederlandse bedrijven op de beurs acte de présence geven. Er is geen enkele aandacht voor in de Nederlandse media. Een duidelijk signaal dat de verontrusting na de Golfoorlog over grootschalige bewapeningsprogramma's verdwenen is. Nog steeds wordt het Midden-Oosten verder bewapend, met militaire technologie en infrastructuur. Saoedi-Arabië, Turkije en Egypte behoren nog altijd tot de tien grootste wapenimporterende landen.¹² Evenmin is er begin 2003 aandacht voor de verkoop (door de RDM) van mobiel geschut aan de Jordaanse speciale troepen. De eerste contacten hiervoor werden gelegd tijdens de Jordaanse wapenbeurs Sofex in 2002. De levering vindt plaats ondanks de oplopende spanningen vanwege Irak en ondanks hardhandig ingrijpen van de Jordaanse speciale troepen tegen fundamentalistische moslims eind 2002.

Tijdens de oorlog tegen Irak worden veelvuldig wapens ingezet waar Nederland onderdelen voor produceert, zoals Patriotraketten (die tijdens deze oorlog vooral bevriende vliegtuigen neerhalen), Apache-gevechtshelikopters en F-16-jachtvliegtuigen. De Verenigde Staten zijn niet voor niets al jaren de belangrijkste klant van de Nederlandse wapenindustrie. Deze wapens zijn dit jaar ingezet door de hypermacht – die de mening van de wereldgemeenschap naast zich neerlegt. Niettemin krijgen deze leveringen in het geheel geen aandacht. Geen trotse berichten over de inzet van hoogwaardige Nederlandse technologie en ook geen kritisch debat of de samenwerking van de defensie-industrie met Washington nog wel gepast is. Wel bewondering voor de Amerikaanse wapens en de opmerking dat Europa achterblijft, maar geen discussie over het al dan niet aanschaffen van een nieuw Amerikaans jachtvliegtuig, nadat is gebleken dat de Verenigde Staten hun eigen koers varen en het 'oude Europa' passeren.

Wapenleveranties van nu leiden tot de problemen van morgen. Voor de

11 Amy Svitak, 'White House Seeks Exports to Iraq', *Defense News* 31-03-2003.

12 Björn Hagelin e.a., 'The volume of transfers of major conventional weapons: by recipients and suppliers, 1997-2001', *SIPRI Yearbook 2002*, p. 403.

20

onderbouwing hiervan bestaat geen beter voorbeeld dan Irak. De Nederlandse overheid en defensie-industrie zijn nog steeds betrokken bij de wapening van het Midden-Oosten. Voor andere spanningshaarden geldt hetzelfde. Helaas krijgt deze handel en de controle erop niet de aandacht die ze verdient. Voor een duurzame vrede is een veel restrictiever wapenexportbeleid belangrijker dan het volgen wat van dag tot dag in een oorlog gebeurt.